

Лариса Наконечна, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та освітніх інновацій
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0743-4576>
Марія Оліяр, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1592-1780>

УМІННЯ СЛУХАТИ ЯК БАЗОВА НАВИЧКА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПЕДАГОГА

У статті розглянуто вміння слухати як одну із базових *soft skills* (особистісних навичок) у професійній діяльності педагога. Автори акцентували увагу на важливості цієї гнучкої навички для ефективної комунікації у навчально-виховному процесі, проаналізували погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на *soft skills* і навичку слухання як комплекс інших, менших, навичок. У статті також детально описано 6 видів слухання, кожен з видів розглянуто з позиції ефективності комунікації “педагог-учень”, з’ясовано найбільш доречні мовленнєві ситуації для описаних видів слухання. Окрім цього, автори статті запропонували власну класифікацію описаних видів слухання, взявши до уваги пріоритетні спільні ознаки цих особистісних навичок комунікації

Ключові слова: *soft skills*; особистісні навички; вміння слухати, комунікація; педагогічна діяльність.

Лім. 7.

Larysa Nakonechna, Ph.D. (Philology), Associate Professor,
Associate Professor of the Primary Education and Educational Innovations Department,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0743-4576>
Maria Oliyar, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Primary Education and Educational Innovations Department,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1592-1780>

LISTENING SKILLS AS A BASIC SKILL OF EFFECTIVE COMMUNICATION AS A TEACHER

The article examines the ability to listen as one of the basic *soft skills* (personal skills) in the professional activities of a teacher. The authors of the article focused on the importance of this flexible skill for effective communication in the educational process, analyzed the views of domestic and foreign scientists (educators and psychologists) on *soft skills* and listening skills as a complex of other, smaller skills.

Listening is one of the most important skills a teacher needs to communicate with students effectively. In the article, the authors described in detail 6 types of listening: active listening, passive listening, critical listening, empathetic listening, ethical listening, and unethical listening. Each type of listening was considered from the perspective of the effectiveness of teacher-student communication.

The authors also described speech situations where a specific listening skill is successful for trusting, productive communication. In addition, the authors described in detail the types of hearing and presented their own concise classification of types of hearing, based on three classification criteria:

1. by the characteristic “active/passive perception of information”:
  - non-reflexive listening (passive listening, attentive silence);
  - active reflective listening (active listening);
2. by the characteristic “focus of perception” – what the listener focuses his/her attention on:
  - critical listening – focus on information;
  - empathetic listening – focus on feelings;
3. by the criterion “compliance of feedback with cultural norms”:
  - ethical listening;
  - unethical listening.

In addition, the authors of the article thoroughly revealed their own view on the practical application of the described types of listening in pedagogical speech situations.

Keywords: *soft skills*; personal skills; listening skills; communication, pedagogical activity.

Постановка проблеми. В останнє десятиліття у світі й Україні зокрема все частіше наголошують на тому, що професійність фахівця будь-якої галузі полягає не тільки у його професійних знаннях, уміннях, навичках, досвіді, але й в особистісних навичках, т.зв.

неспеціалізованих надпрофесійних навичках – soft skills. Добре сформовані особистісні навички забезпечують продуктивну реалізованість фахівця у робочому процесі, успішне налагодження співпраці з колегами й ефективну взаємодію зі споживачами послуг (у широкому сенсі слова), гнучкість та вміння адаптуватися до змін як у професійній сфері, так і в суспільному житті.

Soft skills – одні з найважливіших професійних компетентностей педагога, які посідають чільне місце у його професіограмі. Дослідники наголошують на умінні ефективної комунікації як на одній з найбільш вагомих soft skills фахівців, особливо тих галузей, які стосуються сфери надання послуг, освітніх зокрема.

“Комунікація як комплекс умінь домовлятися та налагоджувати контакти, слухати співрозмовника й доносити свою точку зору стала життєво важливою навичкою професіоналів усіх галузей. Комунікативні soft skills виявляються як уніфікована особистісна здатність педагога до ефективної взаємодії з учнями, їхніми батьками, колегами” [6, 75].

Як зазначає С. Наход, і ми цілком погоджуємося з цим твердженням, “саме майбутні вчителі, як спеціалісти соціономічних професій, повинні мати високий рівень розвитку “soft skills”, адже робота у системі “людина-людина” орієнтована на інших, а отже непередбачувана та пов’язана з відсутністю єдиних і жорстких алгоритмів, вимог, технологій до процесу професійної діяльності” [5, 132].

Отже уміння ефективно комунікувати, а саме: взаємодіяти з людьми на всіх рівнях і в усіх сферах життя, доречно використовуючи мовні і позамовні засоби комунікації, дотримуючись норм етикету спілкування, виявляючи повагу до співрозмовника, беручи до уваги мовленнєву ситуацію, “зчитуючи” емоційний стан співрозмовника і под., доносити свою думку так, щоб вона була зрозуміла співрозмовникові, слухати і чути співрозмовника, співпрацювати в команді, вести перемовини, конструктивно й етично конфліктувати – все це комунікативні складові професіограми педагога, що забезпечують успішне досягнення професійної мети.

Аналіз досліджень і публікацій. Особистісні навички активно вивчають чимало вітчизняних і зарубіжних дослідників. Навичка слухати також є предметом обговорення і дослідження, найчастіше іноземних психологів і педагогів, бізнес-тренерів, консультантів з ділової комунікації (Іствуд Атватер, Пітер Томсон, Ю. Гіппенрейтер, Адель Фабер, Елейн Мазліш та ін.). Серед українських науковців цій темі приділяють увагу Л. Гриценюк, З. Канівець, Ю. Кириченко, Л. Любчак, Л. Монастирєва, І. Ревенко та ін. Однак вважаємо недостатньо розкритим питання про навичку слухати і її роль для ефективної комунікації в освітньому середовищі.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунту-

ванні питання змісту, різновидів і значення навички слухати як однієї з ключових soft skills педагогів для успішної професійної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазвичай говорять про те, що запорукою ефективної комунікації є уміння говорити, тоді як уміння слухати часто залишають поза увагою. Однак адекватне розшифрування інформації, закодованої у слова, інтонацію, нюанси вимови, забезпечує саме уміння слухати. Нерідко непорозуміння між співрозмовниками виникає не стільки через неправильне формулювання думки мовцем, скільки через неувважність слухача, що спричинює невідповідне трактування сказаного.

Американський психолог, автор відомої книги “Я вас слухаю...” [7] професор Іствуд Атватер невмінню слухати присвятив окремий розділ своєї книги, описав і проаналізував причини і наслідки неслухання. Він наголошував, що невміння слухати є основною причиною неефективного спілкування, оскільки саме воно призводить до непорозуміння, помилок і проблем.

У нашому буремному світі, у час постійних небезпек, прискорених суспільних змін, коли навіть найбільш стресостійкі потребують підтримки, коли навіть діти перебувають у хронічному стресі, зазнаючи надзвичайно важких травм війни, кожен вчитель – найперше вихователь, людина, яка вислухає, зрозуміє і підтримає, а потім уже вчитель-предметник.

Недарма побутує твердження, що найкращими співрозмовниками є ті, хто вміє слухати. На жаль, уміють слухати не всі, але цій навичці можна навчитися. Очевидно, що фахівці, які працюють з людьми (тип професії “людина-людина”), а серед них – педагоги, вихователі, працівники всіх рівнів закладів освіти, зобов’язані уміти слухати.

Опрацьовуючи наукові дослідження і науково-популярні публікації, що стосуються теми слухання, зіткнулися загалом з описом 6 видів слухання, які зазвичай подають або сукупно, не зважаючи на різні критерії розмежування, або розглядають тільки активне і пасивне слухання.

Для стрункості та зручності аналізу, а також враховуючи панівну ознаку кожного виду слухання, пропонуємо таку класифікацію:

1. за ознакою “активне / пасивне сприйняття інформації”:

- нерефлексивне слухання (пасивне слухання, уважне мовчання);

- активне рефлексивне слухання (активне слухання);

2. за ознакою “фокус сприйняття” – на чому слухач концентрує свою увагу:

- критичне слухання – фокус на інформації;

- емпатійне слухання – фокус на почуттях;

3. за ознакою “відповідність зворотного зв’язку

культурним нормам”:

- етичне слухання;
- неетичне слухання.

Нижче розглянемо ці види слухання з погляду використання їх у навчально-виховному процесі на рівні “вчитель-учень”.

За ознакою “активне / пасивне сприйняття інформації”

1. Нерелексивне слухання (уважне мовчання, пасивне слухання) – це слухання, під час якого учитель-слухач максимально зосереджений на мовленні співрозмовника-учня, не втручається у його монолог, мовчки уважно слухає, не перебиває і не робить зауважень.

“Проте це мовчання активне, тому що потребує великого зосередження [учителя – Л.Н., М.О.] на предметі розмови, вияву розуміння, схвалення і підтримки. Зовні пасивна поведінка в дійсності вимагає великої напруги, фізичної і психологічної уваги” [4, 58]. “Нерелексивне слухання доцільно використовувати в ситуаціях, коли учень бажає висловити свою точку зору, пережитий ним емоційний стан з приводу питання, що обговорюється на уроці” [4, 58].

Цей вид слухання доречний у тих ситуаціях, коли:

1) учень на емоційному піднесенні, схвилюваний, бажає поділитися своїми проблемами, переживаннями, радістю чи горем, сприйняттям чогонебудь, що “зачепило”, обговорити важливі для нього питання;

2) співрозмовнику складно висловити словами те, що його турбує, коли він хвилюється, соромиться, але хоче поділитися своїм емоційним станом чи висловитися щодо питання, яке обговорюють на уроці.

Учителю у таких ситуаціях важливо витримати паузу, не підганяти учня, коли той збирається думками, внутрішньо налаштовується на відповідь, розмову або говорить повільніше, ніж хотів би вчитель. “Якщо ви маєте справу з людиною, яка перебуває в стані афекту, сильного емоційного потрясіння, необхідно просто заспокоїти її. Зазвичай людина в такому стані не дуже добре контролює свої емоції та не дуже добре розуміє, що саме вона говорить. Тому віддзеркалювати їй інформацію або її почуття безглуздо і навіть шкідливо. Це лише спровокує додатковий вибух роздратування. Не допомагають і слова-блоки: “Заспокойся”, “Не плач”, “Не потрібно нервуватися”. Тому важливо просто слухати людину, давати їй зрозуміти, що вона не сама, що ви її чуєте, розумієте і готові підтримати” [1, 11].

2. Активне релексивне слухання (активне слухання) – слухання, особливістю якого є активний зворотний зв’язок від учителя-слухача до учня-мовця. При цьому вчитель зацікавлений у темі

розмови, аналізує отриману інформацію, реагує на почуте мімікою, жестами, короткими фразами, запитаннями, як-от: “Чи правильно я зрозумів, що...?”, на які отримує від учня схвальну або заперечну відповідь, доповнення до вже сказаного. “...на перший план виходить віддзеркалення інформації” [1, 8], тобто зворотним зв’язком слухач-вчитель віддзеркалює найперше почуту інформацію, а не “зчитані” почуття.

У процесі активного слухання учитель-слухач демонструє свою зацікавленість розмовою, розуміння змісту почутого, повагу й увагу до учня-мовця, він готовий вислухати, зрозуміти і допомогти учневі висловити свої думки і почуття. Таким чином створюється атмосфера прийняття і довіри.

Важливо, що усі співрозмовники мають змогу висловитися, уточнити отриману інформацію, що сприяє уникненню непорозумінь, вирішенню конфліктних ситуацій, встановленню тіснішого контакту.

“Внутрішній стержень активного слухання – перемикання себе (своїх думок, почуттів, стану) на співрозмовника (на його думки, почуття, стан)” [1, 9].

Активне слухання доречне також у ситуаціях перемовин, тоді, “коли партнер по спілкуванню приблизно рівний або й сильніший, а також у конфліктних ситуаціях, коли співрозмовник поводить себе агресивно або демонструє свою перевагу” [1, 9]. Активне слухання вчителя є показником, як він сприймає учня: рівноправним суб’єктом комунікації чи об’єктом впливу, поважає його як співрозмовника чи ні, визнає його право на активну позицію у навчально-виховному процесі чи упереджений щодо цього.

За ознакою “фокус сприйняття”

1. Критичне слухання – такий вид слухання, коли слухач зосереджує свою увагу на інформації, критично оцінює її зміст на достовірність, помилковість, визначає, чи є вона прийнятною для нього, чи не суперечить його знанням, поглядам, кому і за яких умов є корисною інформація.

Цей вид слухання вимагає від слухача “ретельного, систематичного мислення та міркування, щоб побачити, чи має сенс повідомлення у світлі фактичних доказів” [3]. Він не є легким, ним не всі можуть оволодіти, оскільки не у всіх розвинуто критичне мислення.

Критичне слухання добре “працює” в ситуаціях прослуховування суспільних, політичних новин, коли в інформаційному потоці треба розмежувати об’єктивне від суб’єктивного, факти від суджень мовця. Також критичне слухання ефективно за умов обміну думками, обговорення проблем, досвіду, ухвалення рішень.

Недоречним критичне слухання є тоді, коли слухач отримує нові знання від професіонала, знавця, наприклад, учень під час уроку від учителя.

Очевидно, що критичним слуханням, як і критичним мисленням, мають володіти усі педагоги, оскільки вони є не тільки “джерелом” інформації, але й інформаційними посередниками між іншими людьми, світом та учнями.

2. Емпатійне слухання – слухання, коли вчитель-слухач зосереджується на “зчитуванні” емоцій і почуттів, внутрішнього стану учня-співрозмовника. При цьому вчитель не оцінює, не дає порад, не критикує і не повчає, а співпереживає, перебуває поруч, дає дитині відчути себе почутою, поміченою, підтриманою, що її почуття важливі, справжні, “живі”.

Емпатійний слухач має добре розвинутий емоційний інтелект, поважає співрозмовника, сприймає його як унікальну особистість, уміє уваяти себе на місці розповідача.

Емпатійне слухання важливе у ситуаціях, коли учень ділиться з учителем своїми переживаннями, труднощами, хоче отримати підтримку, емпатійний зворотний зв'язок.

За ознакою “відповідність зворотного зв'язку культурним нормам”

За способом вираження зворотний зв'язок слухача може бути вербальним і невербальним, демонструючи підтримку співрозмовника, незгоду з його твердженнями або байдужість до почутого.

Невербальний (мовчазний) відгук слухача на почуте виявляється у міміці, жестах, що виявляють прихильність, відкритість, зацікавленість слухача чи, навпаки, зневагу, надмірність: вираз обличчя, положення тіла, похитування головою, (не)підтримка зорового контакту з мовцем, (не)герплячість, (не)посидючість, (не)відволікання на інші справи, намагання пришвидшити та под.

Вербальний (словесний) зворотний зв'язок – відгук слухача на почуте повнозначними фразами, схвальними чи заперечними вигуками (так, угу, справді, зрозуміло), запитаннями, обговоренням і под.

Відповідно до того, дотримується слухач етичних норм чи ні, розрізняємо слухання етичне і неетичне.

1. Етичне слухання – це слухання, у процесі якого слухач дає співрозмовникові зворотний зв'язок, дотримуючись прийнятих у суспільстві норм етикету. “Етичний слухач – це той, хто активно інтерпретує спільний матеріал та аналізує зміст та ефективність спікера. Хороші слухачі намагаються проявити повагу до оратора. Спілкування з повагою до мовця відбувається, коли слухач: а) готується слухати і б) слухає всім своїм тілом” [2].

Етичний зворотний зв'язок від слухача демонструє повагу до позиції автора, його цінностей, переконань, навіть якщо слухач їх не поділяє.

Етичні відгуки не завжди повинні мати позитивний характер. Однак схвалення повідомлення або подачі матеріалу, підкреслення позитиву і тактовна, лояльна вказівка на промахи у повідомленні,

доповіді, може допомогти підвищити впевненість співрозмовника, доповідача, заохотити його до вдосконалення. “Конструктивна критика може вказувати на недоліки доповідача, а також вносити пропозиції, ... визнає, що оратор не є досконалим і може покращити зміст або подачу повідомлення. Насправді конструктивна критика корисна для вдосконалення змісту або стилю мовлення. Етичний зворотний зв'язок завжди детально пояснює думку слухача” [2].

2. Неетичне слухання – слухання, протилежне етичному, коли слухач демонструє поведінкою, вербально і невербально байдужість або зневагу до співрозмовника і/або до того, що він повідомляє.

Одним із найважливіших моментів у будь-якому слуханні є момент зворотного зв'язку, завдяки якому в співрозмовника виникає відчуття, що він говорить не в порожнечу, не сам із собою, а з живою людиною, яка слухає та розуміє його [1, 8].

Звісно, важливо бути етичними слухачами, однак усі бувають в окремих ситуаціях, і вчителі, на жаль, також, неетичними. У спілкуванні з дітьми архіважливо демонструвати свою повагу до них, бути уважними, етичними слухачами. Адже діти особливо вразливі, для них дуже важлива думка, сприйняття тих, кому вони довірилися, відкрилися, кого поважають і від кого чекають підтримки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, усі описані вище види слухання доцільні для використання у навчально-виховному процесі, усім вчителям важливо ними добре володіти. Обираючи стиль слухання, педагогові варто зважати на ситуацію, тему розмови, емоційний стан і свій, і учнів. Педагог, який є уважним, етичним слухачем, порівняно з тим, який не вміє слухати, має низку переваг. Він отримує максимум необхідної інформації, має більше можливостей для керування процесом розмови, встановлення сталих довірливих контактів, позитивного вирішення проблем, конфліктів, налагодження позитивної атмосфери спілкування і, зрештою, своєю поведінкою слухання демонструє норми етикету і привчає до них своїх учнів, які є і співрозмовниками, і спостерігачами процесу спілкування з іншими.

Ми у цій статті порушили тільки один-два аспекти обширної теми уміння слухати. Переконані, що й інші грані цього питання варті уваги, дослідження, обговорення. Так само актуальним і необхідним вважаємо впровадження практик формування навички слухати як для учителів, студентів-майбутніх педагогів, так і для учнів усіх освітніх рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценюк Л. Слухати й чути: секрети спілкування. Навички ефективного спілкування і слухання. *Шкільний світ*, 2016. № 21. С. 8–14.

2. Етичне прослуховування. Встаньте, вимовляйте. Практика та етика публічних виступів. URL: [https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Комунікаційні_дослідження/Публічні_виступи/Публічні_виступи_\(Проект_публічних_виступів\)/03%3A_Етика_публічних_виступів/3.04%3A_Етичне_прослуховування_\(дата_звернення:_25.08.2025\)](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Комунікаційні_дослідження/Публічні_виступи/Публічні_виступи_(Проект_публічних_виступів)/03%3A_Етика_публічних_виступів/3.04%3A_Етичне_прослуховування_(дата_звернення:_25.08.2025)).

3. Критичне слухання. Встаньте, вимовляйте. Практика та етика публічних виступів. URL: [https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Комунікаційні_дослідження/Публічні_виступи/Встаньте%2C_вимовляйте_-_Практика_та_етика_публічних_виступів_\(дата_звернення:_25.08.2025\)](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Комунікаційні_дослідження/Публічні_виступи/Встаньте%2C_вимовляйте_-_Практика_та_етика_публічних_виступів_(дата_звернення:_25.08.2025)).

4. Любчак Л.В., Казаручик Г.М. Формування в майбутніх учителів готовності до активного слухання в процесі педагогічної взаємодії з молодшими школярами. *Молодий вчений*, 2019. № 5.2 (69.2). С. 56–59.

5. Наход С.А. Значущість “Soft skills” для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 2018. № 63. С. 131–135.

6. Оліяр М., Наконечна Л. Розвиток soft skills майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. *Освітні обрії*. 2023. Т. 57. № 2. С. 3–76.

7. Atwater Eastwood. I Hear You: A Listening Skills Handbook, 1992. 122 с.

REFERENCES

1. Hrytseniuk, L. (2016). Slukhaty u chuty: sekrety spilkuvannia [Listen and hear: secrets of communication]. *Skills of effective communication and listening. School world*, No. 21. pp. 8–14. [in Ukrainian].

2. Etychne proslukhovuvannia. Vstante, vymovliaite. Praktyka ta etyka publichnykh vystupiv [Ethical Listening. Stand Up, Speak Up. Practice and Ethics of Public Speaking]. Available at: https://ukrayinska.libretexts.org/Sotsialni_nauky/

Komunikatsiini doslidzhennia/Publichni vystupy/Publichni vystupy (Proekt publichnykh vystupiv)/03%3A Etyka publichnykh vystupiv/3.04%3A Etychne proslukhovuvannia (Accessed 25 Aug. 2025). [in Ukrainian].

3. Krytychne slukhannia. Vstante, vymovliaite Praktyka ta etyka publichnykh vystupiv [Critical Listening. Stand Up, Speak Up. The Practice and Ethics of Public Speaking]. Available at: [https://ukrayinska.libretexts.org/Sotsialni_nauky/Komunikatsiini_doslidzhennia/Publichni_vystupy/Vstante%2C_vymovliaite_-_Praktyka_ta_etyka_publichnykh_vystupiv_\(Accessed_25_Aug._2025\)](https://ukrayinska.libretexts.org/Sotsialni_nauky/Komunikatsiini_doslidzhennia/Publichni_vystupy/Vstante%2C_vymovliaite_-_Praktyka_ta_etyka_publichnykh_vystupiv_(Accessed_25_Aug._2025)). [in Ukrainian].

4. Liubchak, L.V. & Kazaruchyk, H.M. (2019). Formuvannia v maibutnikh uchyteliv hotovnosti do aktyvnoho slukhannia v protsesi pedahohichnoi vzaemodii z molodshymy shkoliaramy [Formation of readiness for active listening in future teachers in the process of pedagogical interaction with younger schoolchildren]. *Young scientist*. No. 5.2 (69.2). pp. 56–59. [in Ukrainian].

5. Nakhod, S.A. (2018). Znachushchist “Soft skills” dlia profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [The importance of “Soft skills” for the professional development of future specialists in socio-economic professions]. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov*, Vol. 63. pp. 131–135. [in Ukrainian].

6. Oliiar, M. & Nakonechna, L. (2023). Rozvytok soft skills maibutnikh pedahohiv u protsesi profesiinoy pidhotovky [Development of soft skills of future teachers in the process of professional training]. *Educational horizons*. Vol 57. No 2. pp 73–76. [in Ukrainian].

7. Atwater Eastwood (1992). I Hear You: A Listening Skills Handbook, 122 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2025

“Кредо інтерактивного навчання: “Піе, що я чую, я забуваю. Піе, що я бачу й чую, я трохи пам’ятаю. Піе, що я чую, бачу, обговорюю – я починаю розуміти. Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю – я набуваю знань і навичок. Коли я передаю знання іншим, я стаю майстром”. Наочність варта не тільки сотні слів, а й утричі ефективніша за одні лише слова. Слова – це кольорові камінці. Мало їх назбирати – треба ще навчитися з них узори викладати”.

Грина Вільде
українська письменниця

“Якщо ти навчаєш, намагайся говорити коротко, щоб розум слухняний відразу ж зрозумів слова і зберігав їх у пам’яті правильно. Все, що зайве, зберігати розум наш не може”.

Квінт Гораций
римський поет

“Чим більше людина вчиться, тим більш пристойною вона стає. Адже в процесі навчання вона відкриває безмежність власного невігластва”.

Арістотель
давньогрецький науковець-енциклопедист, філософ

